

สารบัญชธรรม : หลักธรรมในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทย

พระมหาประเสริฐ สุเมธ (เพชรศรี) ¹ นายปิยวัฒน์ คงทรัพย์ ²
Phramaha Prasert Sumetho (Petsri)¹ Mr. Piyawat Kongsut²

ความนำ

ความแตกแยกในทางสังคมและการเมือง เป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งของมนุษยชาติที่มีมาอย่างยาวนาน คู่กับประวัติศาสตร์ของมนุษย์ ผลจากความแตกแยกขัดแย้งก็มักจะลงเอยคล้ายๆ กันทุกครั้ง คือ ต้องเสียเลือดเสียเนื้อของผู้ที่ขัดแย้งกันโดยตรง หรือผู้ที่เข้าไปร่วมวงขัดแย้งกับคู่กรณีนั้น สงครามระหว่างเผ่าพันธุ์ หรือสงครามโลก หรือแม้แต่สงครามระหว่างผู้เคร่งศาสนาที่ล้วนมีสาเหตุมาจากความแตกแยกขัดแย้ง สาเหตุสำคัญของความขัดแย้งที่มนุษย์สามารถจับอาวุธเข้าทำลายนับได้เป็นอย่างดี คือ ความขัดแย้งทางความคิด จุดเริ่มต้นของความขัดแย้งทั้งหลายที่ลุกลามไปสู่สงครามระหว่างท้องถิ่นหรือสงครามกลางเมืองล้วนมีสาเหตุมาจากความขัดแย้งทางความคิดทั้งสิ้น ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของพระครูปลัดไพฑูริย์ เมธิโก (2557 : 56) ได้กล่าวถึง ในปัจจุบันสังคมไทยกำลังเผชิญกับปัญหาวิกฤตการณ์ความขัดแย้งที่มีความซับซ้อน และมีความเป็นพลวัตรสูงมากขึ้นเรื่อยๆ อันเกิดจากการสะสมของความรุนแรงเชิงโครงสร้างทางสังคม (Structural Violence) ที่กดขี่และทำให้ผู้คนรู้สึกแปลกแยกและแบ่งแยกคนในสังคมออกจากกัน ผสมกับความรุนแรงทางวัฒนธรรม (Cultural Conflict) ที่ให้ความชอบธรรมกับความรุนแรงเชิงโครงสร้างและความรุนแรงทางตรง นอกจากนั้น ขั้นตอนของปัญหายังถูกกดทับด้วยปัญหาพัฒนาการและการขยายตัวของความขัดแย้งที่เจริญเติบโตควบคู่ไปกับยุทธศาสตร์และเป้าหมายของการพัฒนาประเทศ ซึ่งเกิดจากการที่รัฐใช้กลไกทางเศรษฐกิจเป็นตัวขับเคลื่อนสถาบันต่างๆ ของประเทศเพียงกลไกเดียว จนทำให้ประชาชนในชนบท คนด้อยโอกาส และคนยากจนถูกยึดเยียดสถานะของการเป็นคนชายขอบของสังคม โดยที่พวกเขาเหล่านั้นไม่มีสิทธิ์เลือก ผนวกกับปัญหาการบริหารงานของรัฐแบบรวมศูนย์แต่กระจายกระจายปัญหาประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่ไม่มีประสิทธิภาพ และปัญหาทางด้านโอกาสในการเข้าถึงการศึกษาที่ไม่เท่าเทียม สิ่งต่างๆ เหล่านี้ได้ผสมรวมตัวกันจนกลายเป็นวิกฤตการณ์ความขัดแย้งในสังคมไทย ที่ไม่สามารถหาทางออกได้และเมื่อประชาชนไม่ได้รับความยุติธรรมในสังคมอย่างที่ควรจะเป็น และรัฐไม่สามารถแก้ปัญหาและตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนได้อย่างแท้จริง จึงก่อให้เกิดการประท้วงต้อแฟงหรือการขัดขืนอย่างสงบ (Civil Disobedience) จนถึงขั้นใช้กำลังและความรุนแรงในการเรียกร้อง และคัดค้านอำนาจรัฐดังที่ปรากฏอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน

ส่วนพระครูนิภาสธรรมาธิมุต (อำพร ปริมุตโต) (2553 : 1) ได้กล่าวถึง สังคมไทยเป็นสังคมที่มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนามาเป็นเวลาช้านาน การดำเนินชีวิตจะควบคู่ไปกับศาสนาโดยการนำเอาหลักธรรมมาเป็นครรลองชีวิตเสมอมาโดยรวมคือว่า สังคมไทยกับพระพุทธศาสนาเอื้อเพื่อเกื้อหนุนและส่งเสริมกันมาตลอด ในแง่ของจริยธรรม พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานของสังคมไทยมีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังจริยธรรม

¹ นักศึกษาหลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาหลักสูตรและการเรียนการสอน มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, นักจัดการงานทั่วไป วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

² อาจารย์ประจำ วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

จนทำให้สังคมมีความสงบร่มเย็นมีความสุขมาโดยตลอด กล่าวคือมีความผูกพันกับวิถีชีวิตคนไทยตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย การดำเนินชีวิตด้วยการนำหลักธรรมทางศาสนาไปปฏิบัติเป็นการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของจริยธรรมที่ต้องมีศาสนาเป็นแกนหลัก

ผู้เขียนจึงสรุปได้ว่า ท่ามกลางความขัดแย้ง ยังมีผู้คนจำนวนมากที่วางตัวเป็นกลาง หรือที่มักเรียกกันว่า พลังเงียบ ซึ่งคนเหล่านี้จะเฝ้ามองอย่างมีความหวังว่า ปัญหาดังกล่าวยุติลงด้วยดีโดยมีบุคคลหรือกลุ่มบุคคลผู้หวังดีต่อประเทศชาติอย่างจริงใจมาช่วยประนีประนอมให้เรื่องราวกลายเป็นดีในที่สุด เพราะเชื่อว่า “อยู่อย่าไม่สิ้นคนดี” ดังนั้น ผู้หวังดีต่อประเทศชาติอย่างจริงใจโดยไม่มีผลประโยชน์ส่วนตนแอบแฝง นั้นมีอยู่เป็นจำนวนมาก ถ้าได้รับแรงบันดาลใจที่ดีและมั่นใจได้ ท่านเหล่านั้นจะรวมพลังกันทำเรื่องราวให้กลายเป็นดีได้ตามที่หวัง เพราะประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และวิถีชีวิตของประชาชนชาวไทยมายาวนาน ชาวไทยส่วนใหญ่ในปัจจุบันปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะ นับถือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นที่พึ่งเป็นสรณะ และดำเนินชีวิตตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอยู่แล้ว ถ้านำพุทธวิธีในการแก้ปัญหาความขัดแย้งที่ทรงแสดงแก่พระภิกษุสงฆ์มาประยุกต์ใช้กับปัญหาดังกล่าว น่าจะทำให้สังคมไทยยอมรับได้ และช่วยเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้หวังดีทั้งหลายได้ทำเรื่องราวให้กลายเป็นดี สมตามความหวังของสังคม และเพื่อให้เกิดความสงบสุขของสังคมไทย จึงขอเสนอหลักธรรมในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในกัณติสูตร คัมภีร์มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ พระไตรปิฎก เล่ม 14 เพื่อเป็นแนวพิจารณาของผู้หวังดีต่อประเทศชาติ ดังนี้

เนื้อความโดยย่อของกัณติสูตร

กัณติสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยภิกษุคิดอย่างไรในพระพุทธเจ้า คือกล่าวถึงวิธีแก้ปัญหาความขัดแย้งกันของภิกษุทั้งหลาย พระพุทธองค์ทรงแสดงพระสูตรนี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ ป่าชฎอนเป็นสถานที่บวงสรวงพลีกรรม เขตกรุงกุสินารา แคว้นมัลละ โดยตรัสถามนำให้ภิกษุเหล่านั้นคิดตอบคำถาม มีดังนี้

พระพุทธองค์ตรัสถาม : ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายมีความคิดอย่างไรในเราบ้างหรือว่า พระสมณโคดมแสดงธรรม เพราะเหตุแห่งจีวร พระสมณโคดมแสดงธรรม เพราะเหตุแห่งบิณฑบาต พระสมณโคดมแสดงธรรม เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ หรือพระสมณโคดมแสดงธรรม เพราะเหตุแห่งความสุขในภพน้อยและภพใหญ่ ด้วยอาการอย่างนี้

ภิกษุทั้งหลาย ทูลตอบ : ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่มีความคิดในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้เลย ว่า พระสมณโคดมแสดงธรรม เพราะเหตุแห่งจีวร พระสมณโคดมแสดงธรรม เพราะเหตุแห่งบิณฑบาต พระสมณโคดมแสดงธรรม เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ หรือพระสมณโคดมแสดงธรรม เพราะเหตุแห่งความสุขในภพน้อยและภพใหญ่ ด้วยอาการอย่างนี้

พระพุทธองค์ตรัสถามต่อว่า ถ้าเช่นนั้น เธอทั้งหลายมีความคิดอย่างไรในเราเล่า

ภิกษุทั้งหลาย ทูลตอบ : ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความคิดในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงมีความเอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความอนุเคราะห์ จึงทรงแสดงธรรม

พระพุทธองค์ทรงรับรองว่า เป็นความคิดเห็นที่ชอบ จากนั้นทรงยกประเด็นปัญหาความ คิดเห็นขัดแย้งกันในหมู่สงฆ์มาให้ภิกษุเหล่านั้นคิดหาวิธีแก้ไขรวม 3 ประเด็น คือ วิธีระงับความเห็นขัดแย้งในการ

อธิบายธรรม วิธีกล่าวหาผู้ต้องอาบัติ (ผู้ล่วงละเมิดพระวินัย) และวิธีระงับความแตกสามัคคี (พระไตรปิฎก ภาษาไทย. เล่ม 14 : 43 – 44) ซึ่งมีอธิบายประเด็นปัญหา ดังนี้

1. วิธีระงับความเห็นขัดแย้งในการอธิบายธรรม

พระพุทธองค์ตรัสว่า ธรรมที่ควรรู้อย่างที่พระองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายมี 37 ประการ เรียกว่า โพธิปักชยธรรม คือ ธรรมที่เป็นฝ่ายแห่งความตรัสรู้ หรือธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค ได้แก่ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อธิเบทา 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 และอริยมรรคมีองค์ 8 ให้ภิกษุทั้งหมดสามัคคีกัน ร่วมใจกัน ตั้งใจศึกษา อย่าวิวาทกัน

พระองค์ทรงตั้งประเด็นขึ้นว่า ถ้าภิกษุ 2 พวกรู้ มีความเห็นต่างกัน มีวาทะต่างกันในการอธิบาย ธรรมเหล่านั้น ควรปฏิบัติอย่างไร พระองค์ทรงแนะนำให้ภิกษุผู้เป็นกลางทำหน้าที่ระงับความขัดแย้ง ดังต่อไปนี้

1. ถ้าเห็นว่าภิกษุ 2 พวกรู้ มีความเห็นขัดแย้งกันทั้งโดยอรรถ (อธิบายความหมาย ต่างกัน) และโดยพยัญชนะ (ใช้คำศัพท์ต่างกัน) พึงจำข้อขัดแย้งนั้นว่า ภิกษุเหล่านั้นยึดถือผิด โดยอรรถอย่างไรและยึดถือผิดโดยพยัญชนะอย่างไร จากนั้นพึงเข้าไปหาภิกษุรูปใดรูปหนึ่งในแต่ละพวกที่เห็นว่าพอจะแนะนำ ทำความเข้าใจกันได้โดยง่ายแล้วชี้แจงให้เข้าใจถูกต้องตามหลักธรรมเหล่านั้นว่า ทั้ง 2 พวกรู้เห็นผิดทั้งโดยอรรถและโดยพยัญชนะ ขออย่าได้วิวาทกัน

2. ถ้าเห็นว่าภิกษุ 2 พวกรู้ มีความเห็นขัดแย้งกันโดยอรรถ เห็นตรงกันโดยพยัญชนะ พึงจำข้อขัดแย้งนั้นว่า ภิกษุเหล่านั้นยึดถือผิดกันโดยอรรถอย่างไร ยึดถือถูกต้องโดยพยัญชนะอย่างไร จากนั้นพึงเข้าไปหาภิกษุรูปใดรูปหนึ่งในแต่ละพวกที่เห็นว่าพอจะแนะนำทำความเข้าใจกันได้ โดยง่าย แล้วชี้แจงให้เข้าใจถูกต้องตามหลักธรรมเหล่านั้นว่า ทั้ง 2 พวกรู้เห็นผิดกันโดยอรรถ เห็น ตรงกันโดยพยัญชนะ ขออย่าได้วิวาทกัน

3. ถ้าเห็นว่าภิกษุ 2 พวกรู้มีความเห็นตรงกันโดยอรรถ เห็นขัดแย้งกันโดยพยัญชนะ พึงจำข้อขัดแย้งนั้นว่า ภิกษุเหล่านั้นยึดถือถูกต้องโดยอรรถอย่างไร ยึดถือผิดโดยพยัญชนะอย่างไร จากนั้นพึงเข้าไปหาภิกษุรูปใดรูปหนึ่งในแต่ละพวกที่เห็นว่าพอจะแนะนำทำความเข้าใจ กันได้โดยง่าย แล้วชี้แจงให้เข้าใจถูกต้องตามหลักธรรมเหล่านั้นว่า ทั้ง 2 พวกรู้เห็นตรงกันโดยอรรถ เห็นผิดกันโดยพยัญชนะซึ่งเป็นเรื่องเล็กน้อย ขออย่าได้วิวาทกัน

4. ถ้าเห็นว่าจริงๆ แล้วภิกษุ 2 พวกรู้ มีความเห็นตรงกันทั้งโดยอรรถและโดยพยัญชนะ พึงจำข้อที่ภิกษุเหล่านั้นยึดถือถูกต้องตรงกัน จากนั้นพึงเข้าไปหาภิกษุรูปใดรูปหนึ่งใน แต่ละพวกที่เห็นว่าพอจะแนะนำทำความเข้าใจกันได้โดยง่าย แล้วชี้แจงให้เข้าใจถูกต้องตามหลักธรรมเหล่านั้นว่า ทั้ง 2 พวกรู้ เห็นตรงกันทั้งโดยอรรถและโดยพยัญชนะขออย่าได้วิวาทกันเลย (พระไตรปิฎก ภาษาไทย. เล่ม 14 : 44 – 45)

2. วิธีกล่าวหาผู้ต้องอาบัติ

พระพุทธเจ้าตรัสว่าเมื่อภิกษุทั้งหลายสามัคคีกันร่วมมือกัน ไม่วิวาทกัน ตั้งใจศึกษาธรรมเหล่านั้นอยู่ ถ้ามีภิกษุรูปใดรูปหนึ่งต้องอาบัติ (ล่วงละเมิดพระวินัย) ภิกษุทั้งหลายควรปฏิบัติอย่างไร พระองค์ทรงแนะนำให้ภิกษุผู้เป็นกลางทำหน้าที่กล่าวหาผู้ต้องอาบัติ ดังต่อไปนี้

1. ไม่ควรกล่าวหาภิกษุรูปนั้นด้วยข้อกล่าวหาในเรื่องนั้นทันที ควรพิจารณาบุคคล ก่อนว่า ความไม่ลำบากจักมีแก่เรา และความไม่ขัดใจจักมีแก่บุคคลอื่น (ผู้ต้องอาบัติ) เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธ ไม่ดื้อรั้น สละคืน (ยอมรับและทำตาม) ได้ง่าย และเราสามารถ จะให้เขาออกจากอกุศล (อาบัติ) แล้วให้ดำรงอยู่ในกุศล (ความไม่มีอาบัติ) ได้ ด้วยอาการอย่างนี้ ถ้ามีความเห็นอย่างนี้ ก็ควรกล่าวหา

2. มีความเห็นว่า ความไม่ลำบากจักมีแก่เรา แต่ความขัดใจจักมีแก่บุคคลอื่น เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธ ตี้อริ้น แต่สละคืนได้ง่าย และเราสามารถจะให้เขาออก จากอกุศลแล้วให้ดำรงอยู่ในกุศลได้ เรื่องความขัดใจของบุคคลอื่นนี้ เป็นเรื่องเล็กน้อย ส่วนเรื่อง ที่เราสามารถจะให้เขาออกจากอกุศลแล้วให้ดำรง อยู่ในกุศลได้นั้นเป็นเรื่องใหญ่กว่า” ถ้ามีความเห็น อย่างนี้ ก็ควรกล่าวหา

3. มีความเห็นว่า ความลำบากจักมีแก่เรา แต่ความไม่ขัดใจจักมีแก่บุคคลอื่น เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ไม่ มักโกรธ ไม่ผูกโกรธ แต่ตี้อริ้น สละคืนได้ยาก ถึงอย่างนั้นเราก็สามารถให้เขาออกจากอกุศลแล้วให้ดำรงอยู่ใน กุศลได้ เรื่องความลำบากของเราเป็นเรื่องเล็กน้อย ส่วนเรื่องที่ เราสามารถจะให้เขาออกจากอกุศลแล้วให้ดำรง อยู่ในกุศลได้นั้นเป็นเรื่องใหญ่กว่า ถ้ามีความเห็นอย่างนี้ ก็ควรกล่าวหา

4. มีความเห็นว่า ความลำบากจักมีแก่เราด้วย ความขัดใจจักมีแก่บุคคลอื่นด้วย เพราะบุคคลนั้นเป็น ผู้มักโกรธ ผูกโกรธ ตี้อริ้น สละคืนได้ยาก แต่เราสามารถจะให้เขาออกจากอกุศล แล้วให้ดำรงอยู่ในกุศลได้ เรื่อง ความลำบากของเรา และความขัดใจของบุคคลอื่นเป็นเรื่องเล็กน้อย ส่วนเรื่องที่เราสามารถจะให้เขาออกจาก อกุศลแล้วให้ดำรงอยู่ในกุศลได้นั้นเป็นเรื่องใหญ่กว่า” ถ้ามีความเห็นอย่างนี้ ก็ควรกล่าวหา

5. มีความเห็นว่า ความลำบากจักมีแก่เราด้วย ความขัดใจจักมีแก่บุคคลอื่นด้วย เพราะบุคคลนั้นเป็น ผู้มักโกรธ ผูกโกรธ ตี้อริ้น สละคืนได้ยาก และเราก็ไม่สามารถจะให้เขาออก จากอกุศลแล้วให้ดำรงอยู่ในกุศลได้ ในกรณีอย่างนี้ ควรมือเบกขา (พระไตรปิฎก ภาษาไทย. เล่ม 14 : 45 – 46)

3. วิธีระงับความแตกสามัคคี

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อภิกษุทั้งหลายสามัคคีกัน ร่วมใจกันไม่วิวาทกัน ตั้งใจศึกษาธรรมเหล่านั้นอยู่ถ้า มีการพุดคุยหยแย้ง มีความเห็นแตกแยกกัน ผูกใจเจ็บ ไม่เชื่อถือกัน ไม่ยินดีต่อกัน ควรปฏิบัติอย่างไร พระองค์ ทรงแนะนำให้ภิกษุผู้เป็นกลาง ทำหน้าที่ระงับความแตกสามัคคี ดังต่อไปนี้

1. ควรเข้าไปหาภิกษุรูปใดรูปหนึ่งในพวกที่แตกแยกกันฝ่ายหนึ่ง ที่เห็นว่าเป็นผู้ตักเตือนได้ง่ายกว่า แล้วพุดน้าให้คิดว่า ถ้าพระพุทธองค์ทรงทราบเรื่องนี้ จะทรงตำหนิได้หรือไม่ และถ้าไม่เลิกทะเลาะกันจะบรรลุ นิพพานได้หรือไม่

2. ควรเข้าไปหาภิกษุรูปใดรูปหนึ่งในอีกฝ่ายหนึ่งที่เห็นว่าเป็นผู้ตักเตือนได้ง่ายกว่า แล้วพุดน้า โดยนัยเดียวกัน (พระไตรปิฎก ภาษาไทย. เล่ม 14 : 47 – 48)

ดังนั้น พระพุทธองค์ทรงสรุปว่า ถ้าภิกษุเหล่าอื่นถามภิกษุผู้ทำหน้าที่ดังกล่าวข้างต้นว่า ท่านผู้มีอายุ ท่านทำให้ภิกษุเหล่านั้นออกจากอกุศล ให้ดำรงอยู่ในกุศลแล้วหรือ ภิกษุนั้นควรตอบว่า ท่านทั้งหลาย ในเรื่องนี้ กระผมได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ที่ประทับ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสารณียธรรมแก่กระผม กระผมฟัง ธรรมของพระองค์แล้ว ได้บอกแก่ภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่านั้นฟังธรรมนั้นแล้ว ออกจากอกุศล ดำรงอยู่ในกุศล ได้แล้ว เมื่อชี้แจงอย่างนี้ ชื่อว่าไม่ยกตน ไม่ข่มบุคคลอื่น และชื่อว่าชี้แจงอย่างสมเหตุสมผล ไม่เป็นเหตุให้ถูก ตำหนิได้ (พระไตรปิฎก ภาษาไทย. เล่ม 14 : 48 – 49) หลักสารณียธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ พระภิกษุ เพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้ง

สารณียธรรม : หลักธรรมในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทย

สารณียธรรม คือ ธรรมที่ทำให้ระลึกถึงกัน ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความ สงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มี 6 ประการ ได้แก่

1. เมตตาทายกรรม หมายถึง การตั้งทายกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ (ภิกษุสามเณร) ทั้งต่อหน้าและลับหลัง หมายถึง ความรู้สึกในจิตใจที่มีแต่ความคิดดี ๆ การมองกันในเรื่องดี มีความหวังดี พิจารณาดู รักและเมตตาต่อกัน คิดในสิ่งที่สร้างสรรค์ มองด้านบวกต่อกัน ไม่มีความอิจฉาริษยา ไม่คิดอคติลำเอียง ก่อความพยายบาท สร้างความโกรธแค้นเคืองกัน ให้โอกาสและให้อภัยต่อกันทุกเรื่องไม่ว่าจะหนักเบาแค่ไหน ความคิดพิจารณาให้ผู้อื่นเป็นสุขและเข้าใจผู้อื่น ไม่เอาความรู้สึกนึกคิดของตนเป็นใหญ่ มีน้ำใจต่อบุคคลอื่น เมตตาตามโนกรรมนี้รวมถึงความอดทนอดกลั้นต่อความอาฆาตมาดร้ายบุคคลอื่นที่มีต่อตนเองด้วย

2. เมตตาวจีกรรม หมายถึง การตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง หมายถึง การใช้คำพูดออกมาแต่คำพูดที่ดีงาม ด้วยความรักปรารถนาดี รู้จักพูดให้กำลังใจกันและกัน ในยามที่ต้องพบกับความทุกข์ความผิดหวังหรือความเศร้าหมอง ไม่พูดจาซ้ำเติมกันถากถางในยามที่มีใครโดยเฉพาะคู่อริ ฝ่ายตรงข้ามต้องหกล้มลง ไม่นินทาว่าร้ายทั้งต่อหน้าและลับหลังแนะนำในสิ่งที่ดีและมีประโยชน์ พูดด้วยความจริงใจต่อบุคคลอื่น ไม่พูดส่อเสียดบุคคลอื่นให้เกิดความเจ็บช้ำน้ำใจ ไม่ดูถูกคนที่ด้อยกว่าตนเองและไม่พูดให้คนอื่นเกิดความเข้าใจผิดจนทะเลาะกัน พูดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์อย่างเดียวนั่น

3. เมตตาโมกกรรม หมายถึง การตั้งโมกกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง หมายถึง ทำแต่ในสิ่งที่เป็นความดีต่อกัน ช่วยเหลือส่งเสริมกันด้านกำลังกาย มีความอ่อนน้อมถ่อมตน รู้จักสัณนิบาตระวะ ไม่เบียดเบียนรังแกกัน ไม่ทำร้ายให้ได้รับความทุกข์ทรมาน ทำแต่ในสิ่งที่ถูกต้องต่อกัน มีความเสียสละต่อผู้อื่น ช่วยเหลือชวนช่วยการทำงานในสิ่งที่ตนเองสามารถกระทำได้ มีน้ำใจช่วยเหลือผู้อื่นทุกเรื่อง รู้จักปกป้องช่วยเหลือบุคคลอื่นเมื่อประสบภัย ดำรงตนอยู่ในศีลธรรมสำรวมระวังในอกุศลกรรมความไม่ดีทางกาย และไม่ใช้กำลังเบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความทุกข์เดือดร้อนไม่ว่าด้วยวิธีการใดๆ

4. สารธารณโกคิตา หมายถึง การแบ่งปันลาภที่ได้มาโดยธรรมแก่เพื่อนพรหมจรรย์ หมายถึง ให้รู้จักแบ่งปันผลประโยชน์กันด้วยความยุติธรรม ไม่เอารัดเอาเปรียบกันช่วยเหลือกัน ไม่เห็นแก่ตัว ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว และมีความเสมอภาคต่อกัน เอื้อเฟื้อซึ่งกันและกันอยู่เสมอ รู้จักแบ่งปัน บริจาคช่วยเหลือผู้ยากไร้ผู้ด้อยโอกาสในสังคม เสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม เพื่อความผาสุกของคนหมู่มากในประเทศ

5. สีสสามัญญตา หมายถึง การมีศีลบริสุทธิ์เสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง หมายถึง การปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับหรือวินัยต่างๆ อย่างเดียวกันอย่างเคร่งครัด เคารพในสิทธิเสรีภาพของบุคคล ไม่ก้าวร้าวหยิ่งที่กัน ไม่อ้างอำนาจของตนข่มเหงรังแกผู้อื่น ไม่ถืออภิสิทธิ์ใด ๆ ทั้งปวง มีความเคารพต่อกฎหมาย ระเบียบวินัย มีความเกรงอกเกรงใจและให้เกียรติต่อกัน ไม่ทำกระทำการล่วงละเมิดสิทธิอันเป็นของผู้อื่นไม่ว่าจะเป็นเรื่องใดๆ ก็ตาม

6. ทิฏฐิสามัญญตา หมายถึง การมีความเห็นถูกต้องดีงาม เสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง หมายถึง มีความคิดเห็นเป็นอย่างเดียวกัน คิดในสิ่งที่ตรงกัน ปรับมุมมองที่ต่างกลับมาให้ตรงกัน ด้วยการยอมรับในเหตุผล พูดจาหาข้อสรุปตรงกัน รู้จักแสวงหาจุดร่วมและ สงวนจุดต่างไม่ถือเอาความคิดของตนเป็นใหญ่แต่เพียงฝ่ายเดียว ยอมรับฟังความคิดของผู้อื่นที่เป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองจะทำอะไรก็ควรปรึกษาหารือผู้ที่อยู่ร่วมกันใช้เหตุและผลร่วมกันเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมอย่างแท้จริง (พระไตรปิฎกภาษาไทย. เล่ม 11 : 321 – 322)

สารานุกรม 6 ประการนี้ นอกจากเป็นธรรมสำหรับผู้ประสานสามัคคีแล้วยังป้องกันมิให้เกิด อธิกรณ์ (คดีความ) ขึ้นในสงฆ์ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในสามคามสูตร ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ คือ เป็นพระสูตรที่ 4 ต่อจากกัณติสูตร ที่กล่าวถึงข้างต้น ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสหลักธรรมไว้ 4 หมวด คือ มูลเหตุวิวาท 2 ประการ อธิกรณ์ 4 ประการ วิธระงับอธิกรณ์ 7 ประการ และธรรมสำหรับป้องกันมิให้เกิด อธิกรณ์ คือ สารณียธรรม 6 ประการ

คุณธรรมหมวดนี้ทั้ง 6 ประการ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงอธิบายขยาย ความไว้ในพระราชดำรัสที่ตรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์ คณะรัฐมนตรี ข้าราชการ และประชาชนที่เข้าเฝ้า ฯ ถวายพระพรชัยมงคล ณ สีหบัญชร พระที่นั่งอนันตสมาคม เนื่องในงาน 60 ปีแห่งการครองราชสมบัติ เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2549 โดยทรงรวมข้อความประการที่ 1 ถึงประการที่ 3 เข้าด้วยกัน ดังความสำคัญต่อไปนี้

“ข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นอย่างยิ่ง ที่ได้มาอยู่ในท่ามกลางมหาสมาคม พร้อมพรั่งด้วยบุคคล จากทุก สถาบันในชาติ ตลอดจนประชาชนชาวไทย ขอขอบใจในคำอวยพร และการเฉลิมฉลองยิ่งใหญ่ที่ทุกคนตั้งใจ จัดให้ข้าพเจ้าเป็นพิเศษ ทั้งรัฐบาลได้จัดงานครั้งนี้ได้เรียบร้อยและงดงาม น้ำใจไมตรีของประชาชนชาวไทยที่ได้ ร่วมกันแสดงออกทั่วประเทศ รวมทั้งที่พร้อมเพรียงกันมาในวันนี้ น่าปลาบปลื้มใจมาก เพราะแต่ละคนได้ แสดงออกและตั้งใจมาด้วยความหวังดีจากใจจริง จึงขอขอบใจทุก ๆ คน จิตใจที่เปี่ยมไปด้วยความปรารถนาดี และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของทุกคน ทุกฝ่าย ทำให้ข้าพเจ้าเห็นแล้วมีกำลังใจมากขึ้น นึกถึงคุณธรรมซึ่งเป็นที่ตั้งของความรัก ความสามัคคี ที่ทำให้คนไทยเราสามารถร่วมมือร่วมใจกันรักษาและพัฒนาชาติบ้านเมือง ให้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อกัน ไปได้ตลอดรอดฝั่ง

ประการแรก คือ การที่ทุกคนคิด พูด ทำ ด้วยความเมตตา มุ่งดี มุ่งเจริญต่อกัน

ประการที่สอง คือ การที่แต่ละคนต่างช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ประสานงาน ประสานประโยชน์กันให้งาน ที่ทำสำเร็จผล ทั้งแก่ตน แก่ผู้อื่น และแก่ประเทศชาติ

ประการที่สาม คือ การที่ทุกคนประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในความสุจริต ในกฎ กติกา และในระเบียบ แบบแผน โดยเท่าเทียมเสมอกัน

ประการที่สี่ คือ การที่ต่างคนต่างพยายามทำความดี ความเห็นของตนให้ถูกต้อง เทียงตรง และ มั่นคงอยู่ในเหตุผล หากความคิด จิตใจ และการประพฤติปฏิบัติที่ลงรอยเดียวกันในทางที่ดี ที่เจริญนี้ยังมีพร้อม มูลในกาย ในใจของคนไทย ก็มั่นใจได้ว่า ประเทศชาติไทยจะดำรงมั่นคงอยู่ตลอดไปได้ จึงขอให้ท่านทั้งหลายใน มหาสมาคมนี้ ทั้งประชาชนชาวไทยทุกหมู่เหล่า ได้รับความจิตใจและคุณธรรมนี้ไว้ให้เหนียวแน่น และถ่ายทอด ความคิดจิตใจนี้กันต่อไปอย่าให้ขาดสาย เพื่อให้ประเทศชาติของ เราดำรงยืนยงอยู่ด้วยความร่มเย็นเป็นสุขทั้ง ในปัจจุบันและในภายหน้า...”

จากพระราชดำรัสดังกล่าว จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงชี้ให้เห็น ความสำคัญของคุณธรรมหมวดนี้ และทรงชักชวนให้ทุกคนนำไปประพฤติปฏิบัติและถ่ายทอดสู่ผู้อื่นต่อ ๆ กัน ไปอย่าให้ขาดสาย ผู้เขียนจึงเสนอวิธีแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทยด้วยการสมานฉันท์แนวพุทธ ที่ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในกัณติสูตร และสามคามสูตร ดังกล่าวข้างต้นนั้น ที่ถือได้ว่าเป็นวิธีการสมานฉันท์แนวพุทธ ดังนี้

วิธีแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทยด้วยการสมานฉันท์แนวพุทธ

วิธีระงับความเห็นขัดแย้งในการอธิบายธรรม วิธีกล่าวหาผู้ต้องอาบัติและวิธีระงับความแตกสามัคคีในหมู่สงฆ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในกัณฐกสูตร และสามคามสูตร ดังกล่าวโดยย่อข้างต้น นั้น ถือได้ว่าเป็นวิธีการสมานฉันท์แนวพุทธ ถ้าตั้งใจศึกษารายละเอียดในพระสูตรทั้งสอง แล้วนำวิธีการเหล่านั้นมาประยุกต์ใช้ ในการแก้ปัญหาความขัดแย้งกันในสังคมไทยปัจจุบันได้อย่างถูกต้องเหมาะสมกับสาเหตุของความขัดแย้งแต่ละกรณี เชื่อแน่ว่าจะเป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยให้สามารถ แก้ปัญหาความขัดแย้งในกรณีนั้นๆ ได้การประยุกต์พุทธวิธีสมานฉันท์ดังกล่าว ควรประกอบด้วยหลักการสำคัญ ดังต่อไปนี้

1. ต้องมีบุคคลหรือคณะบุคคลที่วางตัวเป็นกลาง ทำหน้าที่สานสัมพันธ์ เพื่อให้เกิดสมานฉันท์ขึ้นในกลุ่มต่าง ๆ ที่ขัดแย้งกัน ผู้ทำหน้าที่สานสัมพันธ์เพื่อให้เกิดสมานฉันท์ต้องมีคุณสมบัติ ดังนี้

1.1 ต้องมีจิตสาธารณะ (Public mind) คือ มีความเสียสละ เห็นแก่ประโยชน์ ส่วนรวม หรือประโยชน์ของประเทศชาติอย่างแท้จริง โดยมุ่งหวังความสงบสุขของประชาชน และประเทศชาติเป็นสำคัญ ไม่หวังผลประโยชน์ส่วนตน หรือพวกพ้องของตนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

1.2 ต้องมีจิตอาสา (Voluntary Mind) คือ สมัยครีและเต็มใจอาสาเข้ามาช่วย แก้ปัญหาของสังคมประเทศชาติ แม้รู้ตระหนักว่าเป็นเรื่องยากลำบาก เสี่ยงต่อความทุกข์ ความ เสื่อมเสียอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะเกิดขึ้น แต่ยอมทนลำบาก ทนตรากตรำ ทนเจ็บใจ โดยอนุโลม ตามคุณสมบัติ 4 ประการของภิกษุผู้ทำหน้าที่กล่าวหาผู้ต้องอาบัติดังกล่าวข้างต้น

1.3 ต้องมีจิตใจใฝ่ธรรมมุ่งตีมุ่งเจริญต่อผู้อื่น (Spiritual Mind) คือ ยึดมั่นในหลักสารณียธรรม 6 ประการ หมายถึง ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความรัก หรือคุณธรรม 4 ประการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประยุกต์ขึ้นเป็นพระราชดำรัส พระราชทานแก่ปวงชนชาวไทยในงาน 60 ปีแห่งการครองราชสมบัติ เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2549

1.4 ต้องมีจิตเป็นนักเหตุผล (Rational mind) คือ มีสติปัญญา รู้หลักเหตุผลตาม แนวอริยสัจ 4 เข้าใจเรื่องราวที่เป็นข้อขัดแย้งกันได้ชัด สามารถชี้แจงให้คู่กรณีมองเห็นผลดี ผลร้าย ของการขัดแย้งนั้น ๆ ได้อย่างมีเหตุผลเชื่อถือได้

ถ้าถามว่า บุคคลผู้มีคุณสมบัติดังกล่าวมานี้ มีหรือไม่ ตอบว่า มี แต่เนื่องจากในปัจจุบันคนในสังคมไม่ไว้วางใจกัน มองต่างมุมกันทุกเรื่อง ไม่ยอมรับว่าจะมีผู้ใดเป็นคนดีมีคุณธรรมดังกล่าวได้จริง คนดีที่ว่ามานี้จึงไม่แสดงตัว เพราะท่านทราบดีว่า การทำความดีก็ต้องทำให้ถูกกาลและเทศะด้วย จึงจะเกิดผล

2. หน้าที่ของผู้สานสัมพันธ์เพื่อให้เกิดสมานฉันท์ ผู้ทำหน้าที่สานสัมพันธ์ควรทำหน้าที่ตามขั้นตอน ดังนี้

2.1 ศึกษาปัญหาความขัดแย้งให้เข้าใจชัดว่าเป็นเรื่องอะไร มีความเป็นมาอย่างไร มีอะไรเป็นสาเหตุแท้ มีอะไรเป็นสาเหตุเทียม แต่ละฝ่ายเห็นอย่างไร ต่างกันตรงไหน ข้อแตกต่างกันนั้นเป็นข้อเท็จจริงหรือเป็นเพียงความคิดเห็น แล้วสรุปผลที่ได้จากการศึกษาเก็บไว้เพื่อใช้เป็น ข้อมูลต่อไป

2.2 ศึกษาบุคคลหรือกลุ่มบุคคลของแต่ละฝ่ายที่พอจะขอพบปะ เพื่อเจรจาทำความเข้าใจกันได้โดยง่าย และพอจะเป็นตัวแทนของกลุ่มหรือฝ่ายได้

2.3 ขอพบปะเจรจาข้อขัดแย้งกับตัวแทนของแต่ละฝ่าย ต่างกรรมต่างวาระกัน เพื่อขอฟังความเห็นที่เป็นสาระสำคัญ ซึ่งแต่ละฝ่ายยึดถือ โดยเสนอฐานความคิดในการเจรจาว่า ไม่มีฝ่ายใดเห็นผิดร้าย

เปอร์เซ็นต์ หรือเห็นถูกร้อยเปอร์เซ็นต์ ถ้าทั้ง 2 ฝ่ายสามารถมานั่งสนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ความคิดเห็นของกันและกันได้ จะทำให้การจัดความเห็นที่ผิดของแต่ละฝ่ายออกไป นำความเห็นที่ถูกต้องของทั้ง 2 ฝ่ายมารวมกัน เพื่อให้ได้ความถูกต้องเต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ ซึ่งทำให้ความขัดแย้งยุติลงและเกิดสมานฉันท์ระหว่างกันได้

2.4 นำความเห็นของแต่ละฝ่ายมาศึกษาเปรียบเทียบหาแนวทางสู่การสมานฉันท์ แล้วนัดพบตัวแทนแต่ละฝ่ายชี้แจงให้ทราบว่า ข้อขัดแย้งที่แท้จริงอยู่ตรงไหน ถ้าประนีประนอมกันไม่ได้ จะเกิดผลร้ายแก่ชาติบ้านเมืองอย่างไร และถ้าตัวแทนแต่ละฝ่ายเห็นด้วยก็ให้นำไป ทำความเข้าใจกับฝ่ายของตน เพื่อสานสัมพันธ์ให้เกิดสมานฉันท์ต่อไป

อย่างไรก็ดี สมานฉันท์จะเกิดขึ้นเมื่อต่างฝ่ายยอมรับความจริงว่าเป็นความจริงและยอมรับความเท็จว่าเป็นความเท็จ ไม่ถือทิฐิमानะ ไม่อ้างเหตุผลเข้าข้างตัวเอง และไม่ถือประโยชน์ส่วนตนสำคัญกว่าประโยชน์ส่วนรวม ความขัดแย้งในสังคมไทยก็จะไม่เกิดขึ้น

สรุป

ความสามัคคีเป็นบ่อเกิดแห่งความสำเร็จทั้งปวง เป็นแหล่งพลังอันยิ่งใหญ่ที่สามารถสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าและความมั่นคงให้เกิดขึ้นได้ และเป็นสิ่งที่สมาชิกในสังคมทุกๆ คนควรที่จะตระหนัก เอาใจใส่ และร่วมกันสร้างสรรค์ขึ้นให้มากที่สุด ในทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสหลักธรรมอันจะเป็นแนวทางในการเสริมสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในสังคมเอาไว้ 6 ประการด้วยกัน ซึ่งอยู่ในหมวดธรรมที่เรียกว่า **สาราณียธรรม 6** มีความหมายว่า หลักธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงซึ่งกันและกัน เป็นหลักธรรมที่จะเสริมสร้างความรู้สึกที่ดีให้เกิดขึ้นต่อกันและกันอยู่เสมอในยามที่ระลึกถึงกัน ซึ่งจะเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างความสามัคคีมีน้ำหนึ่งใจเดียวกันให้เกิดขึ้นด้วยหากสังคมใดต้องการที่จะเสริมสร้างความสามัคคีและความเป็นปึกแผ่นให้เกิดขึ้น ก็ควรที่จะต้องนำเอาหลักธรรมธรรมทั้ง 6 ประการ ไปใช้อยู่ตลอดเวลา กล่าวคือ

1. เมตตามโนกรรม หมายถึง การคิดดี การมองกันในด้านดี มีความหวังดีและปรารถนาดีต่อกัน รักและเมตตาต่อกันคิดแต่ในสิ่งที่สร้างสรรค์ต่อกัน ไม่อิจฉาริษยา ไม่คิดอคติ ไม่พยายาบาท ไม่โกรธแค้นเคืองกัน รู้จักให้อภัยและให้อภัยต่อกันและกันอยู่เสมอ

2. เมตตาวจีกรรม หมายถึง การพูดแต่สิ่งที่ดีงาม พูดกันด้วยความรักความปรารถนาดีรู้จักการพูดให้กำลังใจกันและกัน ในยามที่มีใครต้องพบกับความทุกข์ความผิดหวังหรือความเศร้าหมองต่างๆ โดยที่ไม่พูดจาซ้ำเติมกัน ในยามที่มีใครต้องท้อถอยลง ไม่นินทาว่าร้ายทั้งต่อหน้าและลับหลังพูดแนะนำในสิ่งที่ดีและมีประโยชน์พูดอย่างใดก็ทำอย่างนั้น ไม่โกหกกัน

3. เมตตากายกรรม หมายถึง การทำความดีต่อกัน สนับสนุนช่วยเหลือกันทางด้านร่างกายมีความอ่อนน้อมถ่อมตน รู้จักสัมาคารวะ ไม่เบียดเบียนหรือรังแกกัน ไม่ทำร้ายกันให้ได้รับความทุกข์ทรมาน ทำแต่ในสิ่งที่ถูกต้องต่อกันอยู่ตลอดเวลา

4. สาทธนาภีติ หมายถึง การรู้จักแบ่งปันผลประโยชน์กันด้วยความยุติธรรมช่วยเหลือกัน ไม่เห็นแก่ตัว ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ไม่เอารัดเอาเปรียบและมีความเสมอภาคต่อกัน เอื้อเฟื้อซึ่งกันและกันอยู่เสมอ

5. สีสลัมมัญญตา หมายถึง การปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับหรือวินัยต่าง ๆ อย่างเดียวกัน เคารพในสิทธิเสรีภาพของบุคคลไม่ก้าวร้าวหน้าที่กัน ไม่อ้างอำนาจบาตรใหญ่ ไม่ถืออภิสิทธิ์ใด ๆ ทั้งปวง

6. ทิฏฐิสามัญญตา หมายถึง มีความคิดเห็นเป็นอย่างเดียวกันคิดในสิ่งที่ตรงกัน ปรับมุมมองให้ตรงกัน รู้จักแสวงหาจุดร่วมและสงวนไว้ซึ่งจุดต่างของกันและกันไม่ยึดถือความคิดของตนเป็นใหญ่ รู้จักยอมรับฟังความคิดเห็นของคนอื่นอยู่เสมอ

หลักธรรมทั้ง 6 ประการข้างต้น เป็นหลักธรรมสำหรับการเสริมสร้างความสามัคคีและความเป็นปึกแผ่นให้เกิดขึ้นในสังคมอันจะนำมาซึ่งความสุข ความสันติ ความมั่นคงและความเจริญก้าวหน้าทั้งหลายทั้งปวง สังคมที่เราอยู่ในปัจจุบันนี้คงจะมีความสุขและน่าอยู่มากกว่านี้ยิ่งนัก ถ้าหากว่าคนไทยทุกคน เรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติ เข้าอกเข้าใจซึ่งกันและกัน ยอมรับในความแตกต่างซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือกันให้กำลังใจซึ่งกันและกัน และรู้จักการให้อภัยกันอยู่ตลอดเวลา ขอให้ทุกท่านมาร่วมมือกันพัฒนาสังคมของพวกเรา ให้มีความอบอุ่นและน่าอยู่กันเถิด โดยการเสริมสร้างความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันให้เกิดขึ้นในสังคม แล้วพวกเราจะได้พบกับสันติภาพและความอบอุ่นที่แต่ละคนต่างก็ปรารถนาและใฝ่ฝันหากันอยู่ตลอดมา

เอกสารอ้างอิง

- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูนิภาสธรรมาธิมุต (อำพร ปริมุตโต). (2553). **การแก้ไขปัญหาคาความขัดแย้งในครอบครัวตามหลักธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท** วิทยานิพนธ์ บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูปลัดไพฑูรย์ เมธิโก (มหาบุญ). (2557). **พรหมวิหาร : ธรรมแนวทางการแก้ไขความขัดแย้งของสังคมไทย** วารสารมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. ปีที่ 1 (ฉบับที่ 2 กรกฎาคม – ธันวาคม 2557) หน้า 56.